

ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМ ВІДТВОРЕННЯ РОБОЧОЇ СИЛИ

У статті розглянуто різні підходи до визначення поняття – відтворення робочої сили, а також взаємодії та взаємозалежності окремих фаз складових відтворення трудового потенціалу; дія факторів та елементів, що складають умови відтворення робочої сили, і впливають на кількісне та якісне визначення і формування; проаналізовано їх органічний взаємозв'язок.

Постановка проблеми

Формування багатоукладної структури господарства, конкретного ринкового середовища передбачає роздержавлення і радикальну приватизацію, інтенсивний масовий розвиток середнього і дрібного підприємництва перш за все у сфері виробництва, повнішу реалізацію можливостей трудового потенціалу.

Завдання дослідження. Матеріальною основою трудового потенціалу є соціально-економічні і матеріально-речові умови його відтворення. Тому питання досліджень умов відтворення трудового потенціалу для нинішніх стосунків людей як у трудовому колективі, так і поза ним є досить актуальним. Дослідження та економічне обґрунтування умов відтворення трудового потенціалу зумовлюють розгляд їх взаємозв'язку з іншими умовами, перш за все близькими за змістом, такими як умови відтворення робочої сили і умови життя. Це продиктовано тим, що умови відтворення трудового потенціалу є формою вияву і розвитку відтворення трудового потенціалу в цілому. Одночасно це дозволить чіткіше виявити зв'язки між окремими фазами відтворювального процесу і дослідити вплив умов, що його формують.

Об'єкт дослідження. Визначення поняття “відтворення робочої сили” у працях радянського періоду мало чим відрізняється від сучасних підходів. Так, відтворення робочої сили визначається як постійне відновлення поколінь людей внаслідок взаємодії народжуваності й смертності або як результат єдності трьох видів руху населення: природного, просторового (міграція) та соціального (соціальна мобільність) [7]. Незважаючи на

переконливі висновки вітчизняних учених-демографів відносно розуміння процесів відтворення населення, й зараз інколи допускається можливість застосування вузького підходу щодо дослідження відтворювальних процесів, а саме: можливість розуміння відтворення населення як абстрактного балансу чисел народжуваностей та смертей. На думку автора, найбільш реалістичним і конструктивним є підхід до розробки заходів демополітики тих учених, які розглядають відтворення населення як процес відновлення людей конкретно-історичної соціальної якості, а не абстрактної “людської популяції”, члени якої характеризуються тільки статтю, віком і сімейним станом [8]. Такий підхід вимагає брати до уваги не лише кількісні, а й якісні характеристики населення, не тільки природний рух, а й соціальну складову руху населення. Більше того, при такому підході безпосередній процес праці розглядається вмонтованим у систему відтворення населення і як специфічний соціальний спосіб виробництва і збереження конкретно-історичного індивіда і самовідтворення населення. Характерним є також те, що різні підходи до визначення поняття “відтворення населення” передбачають і різні практичні заходи щодо регулювання цього процесу. Ті демографи, які розглядають відтворення населення як абстрактний баланс чисел народжуваностей і смертей, пропонують такі ж абстрактні методи ліквідації порушень зазначеного балансу. З іншого боку, розгляд відтворення населення як масового, безперервного процесу відтворення індивідів конкретної соціальної якості, в якому праця відіграє системоутворюючу роль, вимагає використання інших методів, спрямованих на всі сторони життя того населення, відтворення якого ставиться за мету. Вітчизняна школа демографів розрізняє поняття “відтворення населення” і “самовідтворювання населення”. Перше означає сукупність процесів, які забезпечують безперервне буття населення у вигляді множини індивідів різного віку й статі. Друге означає реальний процес життя конкретного населення як суспільного формування [11]. Використовуючи системний підхід до відтворення населення, виходимо з потреби, з одного боку, більш глибокої структуризації системи “народонаселення” і виокремлення в ній підсистем “трудові ресурси”, “робоча сила”, “зайняте населення”, “найманий працівник” тощо, а з іншого – визначення взаємодії зазначених підсистем із зовнішнім середовищем.

Вивчення процесів відтворення населення з погляду зазначених понять вимагає якісного та кількісного, статичного, динамічного, суб’єктивного та об’єктивного підходів. Зокрема, необхідність використання об’єктивного та суб’єктивного підходів впливає з аналізу сучасної ситуації у сфері відтворення населення, трудових ресурсів, робочої сили тощо. Цей аналіз свідчить про втручання в економічні процеси таких суб’єктів, як суспільство, держава, різні громадські спілки, об’єднання та партії, їхне

прагнення взяти під свій контроль процеси відтворення. Внаслідок цього характер деяких об'єктів і стадій відтворювального процесу змінюється залежно від активності суб'єктів і прийнятої ними політики. Решта категорій та понять є суб'єктивними, тобто залежними за змістом від активності й політики суб'єктів у соціально орієнтованій ринковій економіці.

Перш ніж розглянути взаємодію і взаємозалежність окремих фаз складових відтворення трудового потенціалу і впливу на них цілого ряду умов, які їх деформують, необхідно визначити загальне і особливе поняття “умови трудового потенціалу” і “умови відтворення робочої сили”. Це, у свою чергу, дозволить встановити чіткіше співвідношення цих понять і усунути неоднозначність щодо розуміння їх суті. При спробі розмежувати ці поняття перш за все слід керуватися тим, що саме поняття “умови” – це філософська категорія, яка розкриває зовнішню багатоманітність об'єктивного світу. “Умови” – це середовище, в якому існують, розвиваються певні процеси та явища природи і суспільства. Таке визначення умов свідчить про їх широке розуміння, яке може проектуватися на відтворення як робочої сили, так і на трудовий потенціал. І першому, і другому визначенням властива певна однобічність, причому в першому випадку у зв'язку з тим, що з умов відтворення робочої сили вилучаються духовні, соціальні, природно-кліматичні, демографічні, адміністративно-правові та інші види умов, а в другому – тому, що самого переліку елементів, які належать до умов відтворення робочої сили, буде не досить. Важлива не тільки проста сукупність складових частин досліджуваного поняття, але й та обумовленість, яка характеризує відтворення робочої сили як поняття. При цьому дуже важливо враховувати не тільки елементи, які характеризують умови відтворення робочої сили, але й фактори, що впливають на них, їх зміну і розвиток без ототожнення фактів та елементів. Фактор у строго семантичному розумінні слова є рушійною силою, причиною певного процесу чи явища. А якщо так, то його не можна розглядати як основу умов відтворення робочої сили, бо він є зовнішнім щодо даного явища і не відображає його внутрішнього стану. Основу становлять елементи. Таке розмежування дозволяє чіткіше визначити, з одного боку, які елементи є складовими умов відтворення робочої сили, а з другого ж – що впливає на їх кількісне та якісне визначення та формування.

Умови відтворення трудового потенціалу – це обумовлена рівнем розвитку продуктивних сил та виробничими стосунками стійка сукупність реальностей, яка детермінує процес відтворення трудового потенціалу. В результаті такого визначення досліджуваного поняття ми досягаємо певних позитивних моментів. Перш за все – у реальній дійсності немає взагалі поняття “умови відтворення трудового потенціалу”, а є той чи інший його історичний тип. Тому, хоч “умови відтворення трудового потенціалу”, як і

інші загальні поняття науки, є абстрактним вираженням економічної дійсності, воно властиве всім суспільно-економічним формаціям. У той же час у самому визначенні ця абстракція є таким же продуктом історичних умов. Це ж стосується і поняття “умови відтворення робочої сили”. Правда, якщо в механізмах відтворення окремих фаз трудового потенціалу і робочої сили немає принципівих відмінностей, то за масштабами і змістом їх відтворення неоднакове. “Якщо в окремих фазах відтворення трудового потенціалу відтворюються всього лише можливості населення до трудової діяльності (як сукупна працездатність), то у фазах відтворення робочої сили – саме ті якості і властивості працездатного населення, які обов’язково повинні бути використані в процесі її споживання” [12]. Отже, умови відтворення трудового потенціалу щодо самого процесу цього відтворення є зовнішнім середовищем, а не його внутрішньою, якісною характеристикою.

Результати дослідження

Віокремлюючи фактори й елементи умов відтворення робочої сили, слід підкреслити, що вони часом взаємопрониклі. Пояснюється це тим, наприклад, що фактор, який впливає на умови відтворення робочої сили, може за певних умов характеризуватися і як їх елемент. Тому, якщо йдеться мова про процес *формування умов* відтворення робочої сили, слід виявити фактори, якщо ж – про *умови відтворення* робочої сили, які склалися – треба виявляти елементи. При визначенні факторів, які формують умови відтворення робочої сили, треба спиратися, як і при визначенні самого поняття “умови відтворення робочої сили”, на методологічний принцип, а саме, що робоча сила відтворюється, з одного боку, в межах системи “індивід – трудовий колектив – суспільство”, а з другого – “людина – знаряддя праці – предмет праці – технологія виробництва – навколишнє середовище”.

Плинність трудового потенціалу значно диференціює умови і рівень життя населення і призводить, насамперед, до утворення “вузьких місць” у тих галузях народного господарства, де склалися незадовільні умови праці, де заробітна плата не забезпечує нормальних умов відтворення працівника. Мало того, плинність збільшує ту групу населення, яка тимчасово не працює або перебуває на стадії професійної перепідготовки. Це пов’язано з тим, що плинність здебільшого залежить як від масових банкрутств підприємств та їх перепрофілювання, так і від організації роботи щодо профорієнтації та перепрофілювання вивільнених працівників у службі зайнятості (фаза виробництва). Ефективність споживання (використання) трудового потенціалу залежить переважно від характеру розподілу і перерозподілу трудового потенціалу в галузях народного господарства і сферах зайнятості, а незадоволення умовами, в яких функціонує трудовий потенціал, викликає зростання плинності, посилює міграційні процеси – відбувається масовий відплив незайнятого населення за межі держави.

Висновки

Таким чином, навіть приблизні дослідження умов відтворення робочої сили підтверджують, що кожна із складових їх елементів діє в органічному взаємозв'язку.

Ринкові реформи в Україні до цього часу майже не реалізовані, а соціально-економічна криза поглиблюється, про що свідчать:

- різкий спад реального ВВП, промислового і сільськогосподарського виробництва;
- розбалансованість бюджетних доходів і витрат;
- поглиблення руйнівних інфляційних процесів, які деформують систему грошово-кредитного обігу та підривають валютно-фінансову і економічну стабільність держави;
- темпи зростання індексу споживчих цін;
- зростання негативних тенденцій у демографічних процесах, які призводять до скорочення населення України;
- безробіття, зростання кількості безробітних за статусом, зміни соціально-класової структури суспільства за рахунок формування мафіозно-номенклатурної еліти суспільства на тлі збіднення основної маси населення.

Сучасний стан відтворення робочої сили характеризується суттєвою втратою накопиченого. Слід очікувати, що в найближчий час перспективі відтворення продуктивної частини людського капіталу за рахунок природних факторів здійснюватиметься повільними темпами та на якісно нижчому рівні. Прослідковується тенденція збільшення еміграції ефективної робочої сили та молоді в більш розвинені регіони України, Росію та Західну Європу. Найбільш очевидним наслідком тривалого нехтування принципами людського розвитку є бідність, яка перетворилася на один з найважливіших чинників зниження народжуваності, погіршення стану здоров'я і зростання смертності, посилення процесів депопуляції. Значні диспропорції в доходах сформували передумови для так званої хронічної, "спадкоємної" бідності: діти з малозабезпечених сімей, не отримавши належної професійно-освітньої підготовки, не матимуть можливості забезпечити належні умови для проживання своїм нащадкам.

Перспективи подальших досліджень слід зосередити на розробці заходів щодо відтворення трудових ресурсів та впровадження економічних та соціальних програм, спрямованих на покращення рівня життя населення.

Література

1. *Богиня Д. П.* Трудовий потенціал України: Соціально-демографічний аспект. – Львів: ГУ НАН України, 2002. –177 с.

2. *Долишний М. І., Злупко С. М.* Соціально-трудовий потенціал: теорія і практика. – Ч. 1, 2. – К.: Наукова думка, 2001. – 493 с.
3. *Качан Є. П., Ковтонюк М. О.* Розміщення продуктивних сил України: Підручник. – К.: Вища школа, 1999. – 385 с.
4. *Ковалевський В. В., Михайлюк О. Л., Семенов В. Ф. та ін.* Розміщення продуктивних сил: Підручник. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2002. – 692 с.
5. *Прибиткова І. М.* Основи демографії: Посібник для студентів гуманітарних і суспільних факультетів вищих навчальних закладів. – К.: “АртЕк”, 1999. – 298 с.
6. *Прибиткова І. М.* Демографічна ситуація в Україні у дзеркалі Всеукраїнського перепису населення 2001 року // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 3. – С. 49.
7. Розміщення продуктивних сил України: Навч. - метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни / За ред. Дорогунцова С.І. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 15.
8. Розміщення продуктивних сил України: Підручник/ За ред. Є.П. Качана. – К.: Видавництво “Юридична книга”, 2001. – С. 16.
9. *Рофе А. И., Збышко Б. Г., Ицин В. В.* Рынок труда, занятость населения, экономика ресурсов для труда: Учебное пособие/ Под ред. А. И. Рофе. – М.: МИК, 1999. – 369 с.
10. *Саєнко М.* До питання про розробку Державної програми розвитку трудового потенціалу в Україні // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 3. – С. 41.
11. *Скуратовский В., Палій О., Ліванова Е.* Соціальна політика. – К.: Видавництво УАДУ, 2001. – С. 26.
12. *Трубич С. Ю.* Трудовий потенціал зайнятого населення України в умовах переходу до ринку. – Тернопіль: Видавництво Тернопільського державного педагогічного інституту, 1999. – С. 51.
13. *Уманский О. М.* Основы экономики труда и управления трудовыми ресурсами. Учебное пособие. – Луганск: ИПО ДонДАБА, 2000. – С. 75.
14. *Фащевский Н., Чернюк Л.* Геоэкономический потенциал развития производительных сил Украины // Экономика Украины. – 2002. – № 7. – С. 24.